TÜRK LEHÇELERİNİN SINIFLANDIRILMASI

Dr. Ufuk TAVKUL
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü / Türkiye
Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 3 Sayfa: 636-644

Sibirya'dan Doğu Avrupa'ya kadar uzanan çok geniş bir coğrafya üzerinde yaklaşık 200 milyon kişi tarafından konuşulmakta olan Türkçe'nin tarih boyunca pek çok lehçe, şive ve ağızlara ayrılmış olması, bu lehçelerin linguistik esaslara göre tasnif edilmesini Türkoloji biliminin önemli meselelerinden biri haline getirmiştir.

Türk lehçelerinin sınıflandırılması meselesi ile ilk uğraşan araştırmacının 11. yüzyılda Divanü LugatitTürk'ü yazan Kaşgarlı Mahmud olduğu anlaşılmaktadır. Eserinde kendi çağında yaşayan Türk boylarını doğu ve batı olmak üzere kabaca iki gruba ayıran Kaşgarlı Mahmud, Hakaniye adını verdiği doğu grubuyla Karahanlılar, Kaşgar ve Balasagun civarındaki yazı dilini kastederken, Karluk, Çigil, Yağma, Tohsı ve Uygur lehçelerini de buna dahil etmiştir. Kaşgarlı Mahmud'a göre batı grubuna bütün Oğuz lehçeleri, Kırgız, Kıpçak, Peçenek ve Bulgar lehçeleri girmektedir.1

Çağdaş Türk lehçelerinin sınıflandırılması denemeleri 19. yüzyıl başlarından beri devam etmektedir. Türk lehçelerinin tasnifi denemeleri beş bölüm halinde incelenebilir. Bunlar:

1. Radloff'a kadar olan tasnif denemeleri

2. Radloff'un tasnif denemesi

3. Samoyloviç'e kadar olan tasnif denemeleri

4. Samoyloviç'in tasnif denemesi

5. Samoyloviç'ten sonraki tasnif denemeleri

Türk lehçelerinin ilk tasnif denemelerinden birini yapan Berezin 1849 yılında yaptığı çalışmada Türk lehçelerini söz başında tveya dsesinin bulunması, şimdiki zamanın kurulması gibi kriterlere dayanarak üç gruba ayırmıştır. Bunlar:

1Çağatay veya Doğu Grubu (Türkistan)

2Tatar veya Kuzey grubu (Kıpçak)

3Türk veya Batı grubu

Radloff'un Tasnif Denemesi

1837 yılında Almanya'da doğan ve Berlin Üniversitesi'nde HindAvrupa dilleri öğrenimi gören Wilhelm Radloff, hayatının gençlik döneminde Rusya'ya gider ve Rusya vatandaşı olarak hayatının geri kalan kısmını orada tamamlar. Altay bölgesindeki Barnaul şehrinde kalan Radloff Sibirya'da yaşamakta olan Türk boyları arasına pek çok seyahat yapar ve bu arada Türk lehçelerini öğrenmeye

başlar. Daha sonra Kazan'a giderek Tatar, Başkurt ve Kazak Türkçelerini öğrenen Radloff Türk boylarının dilleri, folklorları ile ilgili pek çok antropolojik malzeme derler. 1883 yılında St. Petersburg'a taşınan Radloff Rusya Bilimler Akademisi'ne girer ve yıllar boyunca derlediği malzemeyi yayına hazırlamaya başlar.2

Türk dilbiliminin kurucusu W. Radloff'un 1882 yılında Leipzig'de yayımlanan "Phonetik der nördlichen Türksprachen" (Kuzey Türk dillerinin fonetiği) adlı eserinde yer alan Türk lehçelerinin ses özelliklerine göre tasnifi, daha önceki tasnif denemelerine nazaran çok daha bilimsel ve ayrıntılıdır. Radloff Türk diyalektlerini dört gruba ayırmaktadır:

I. Doğu Diyalektleri

1Asıl Altay diyalektleri

aAltay

bTelevüt

2Baraba diyalekti

3Kuzey Altay diyalektleri

aLebed

bŞor

4Abakan diyalektleri

aAsıl Abakan diyalektleri Sagay, Koybal, Kaç

bYüs, Kızıl

5KüyerikÇolım,

6Soyon

7Karagas

8Uygur

II. Batı Diyalektleri

1Kırgız diyalektleri

aKarakırgız

bKazakKırgız

cKarakalpak

2İrtiş diyalektleri

aTuralı

bKuvurdak

cTobol, Tümen

3Başkurt diyalekti

aOva Başkurtçası

bDağ Başkurtçası

4Volga (Kuzey Rusya) diyalektleri

aMişer

bKama

cSimbir

dKazan

eBelebey

fKasım

III. Orta Asya Diyalektleri

1Tarançı

2Hami

3Aksu

4Kaşgar

5Çağatay diyalektleri

aKuzey Sart

bHokand

cZerefşan

dBuhara

eHive

IV. Güney Diyalektleri

1Türkmen

2Azerbaycan

3Kafkasya diyalektleri (KaraçayMalkar, Kumuk)

4Anadolu diyalektleri (HüdavendigârBursa, Karaman)

5Kırım diyalekti (Karaim)

6Osmanlı diyalekti

Radloff'un tasnifi yalnızca dilleri değil lehçe ve diyalektleri de içine alması bakımından oldukça ayrıntılıdır. Radloff dört ayrı gruba soktuğu lehçelerin fonetiği hakkında geniş bilgiler vermiştir. Ancak Radloff'un türlü lehçeler için verdiği ses özellikleri ayırt edici nitelikte özellikler olmayıp, niteleyici özelliklerdir.

Radloff'un Türk dillerini (diyalektlerini) sınıflandırmasını şöyle tenkit edebiliriz:

1Tasnifte Türk lehçeleri ayırt edici fonetik ölçütlere göre gruplandırılmamış, coğrafî bir sınıflandırmadan sonra, her grubun ses özellikleri belirtilmiştir.

2Bu yöntemin bir sonucu olarak belli bir gruba aitmiş gibi görünen özellikler başka bir grubun da özellikleri olmaktadır.

3Tasnifte Yakutça ve Çuvaşçaya yer verilmemiştir.

G. J. Ramstedt'in Tasnif Denemesi

Fonetik esaslara ve coğrafî konumlarına göre Türk lehçelerini beş grup altında sınıflandıran Ramstedt'in tasnifi şöyledir:

I (A) Çuvaş dili

(tE < taE)

II (B) Yakut dili

(tın < t† < taE)

III (C) Kuzey Grubu

1. dbölümü (taE)

1Uranhay, Soyot

2Karagas

2. zbölümü

1Koybal, Şor

2Çolım

3. ybölümü

(tE veya tE < taE)

1Baraba

2Altay (Altay Kalmukları, Televüt, Lebed, Kumandı)

IV (D) Doğu Grubu

(y < d, taE)

1Sart (Buhara, Hive)

2Doğu Türkistan (Yarkend, Kaşgar, Turfan, Hami, Tarançı, Çağatay)

V (E) Güney Grubu

(daE ve dağ < taE)

1Türkmen (Türkmenistan, Stavropol)

2Türk veya Osmanlı.3

Samoyloviç'in Tasnif Denemesi

Türk lehçelerinin ilk bilimsel tasnifi Rus Türkolog A. N. Samoyloviç tarafından yapılmıştır. 1922 yılında Petrograd (Leningrad) şehrinde yayımlanan Nekotorie dopolneniya k klassifikatsi turetskih yazıkov (Türk dillerinin sınıflandırılmasına bazı ilaveler) adlı eserinde Samoyloviç şu kriterleri göz önünde bulundurarak Türk lehçelerini sınıflamıştır:

Ses Denklikleri

1r~z

Ana Türkçedeki z sesinin yerine r sesinin bulunduğu Türk lehçelerini sınıflayan Samoyloviç "Bulgar grubu" dediği bu gruba yalnızca Çuvaşçayı sokmuştur. Burada kriter olarak aldığı Ana Türkçedeki tokuz (dokuz) kelimesi Yakutçada togus, Tatarcada tugız, Azericede dokkuz biçimlerindeyken, Çuvaşçada tPhPr biçimini almıştır.

2d sesinin durumu

Ana Türkçedeki d sesinin çeşitli lehçelerde aldığı d, t, z, y ses denkliklerine göre Samoyloviç Türk lehçelerini "d, t, z" ve "y" grubu olarak ikiye ayırmıştır. Ana Türkçede ayak anlamına gelen "adak" kelimesini kriter alan Samoyloviç, Türk lehçelerini adak ve ayak grubu olarak ikiye ayırmıştır. "adak" grubuna Kuzey (Uygur) grubu adını vermiştir.

3aE (taE) sesinin durumu

Ana Türkçedeki aE ses grubunun taE (dağ) kelimesinde aldığı şekli kriter olarak değerlendiren Samoyloviç, aE sesinin av (aw) şekline dönüştüğü grubu Kıpçak grubu olarak göstermiştir. Buna göre eski Türkçe taE (dağ) kelimesi bu lehçelerde tav şeklindedir.

4ıE sesinin durumu

ıE ses grubunun çeşitli lehçelerde aldığı şekle göre Samoyloviç Türk lehçeleriniıE, ık ve ı olmak üzere üç gruba ayırmıştır. Bu sesin eklendiği ta_ (dağ) kelimesini kriter alan Samoyloviç Türk lehçelerini taElıE, taElık, tağlı, tavlu, dağlı gibi alt bölümlere ayırmıştır.

5Ek başındaki E sesinin durumu

kalfiilini kriter olarak alan Samoyloviç sıfat fiilinEan (kalEan) ya daan (kalan) şeklinde bu kelimeye geliş biçimine göre Türk lehçelerini iki gruba ayırmıştır.

6Eski Türkçedeki bol(olmak) fiilinin başındaki bsesinin durumuna göre bolve olgrupları olmak üzere Türk lehçelerini sınıflandırmıştır.

Bu kriterlerin ışığında Samoyloviç Türk lehçelerini şu gruplar altında sınıflandırmıştır:

Irgrubu (Bulgar grubu)

Bu gruba giren lehçelerin fonetik özellikleri şunlardır:

r<z (tPhPr < tokuz)

r<z<d (ura < adak)

pul< bol

v < E (tev~tu < ta_)

yulne < kalEan

Bu gruba giren tarihî lehçeler:

Bulgar Türkçesi

1Volga Bulgarları

2Tuna Bulgarları

Bu gruba giren çağdaş lehçeler:

Çuvaş

IIdgrubu (UygurKuzeydoğu)

Bu gruba giren lehçelerin fonetik özellikleri şunlardır:

z “tokuz” (dokuz)

d “adak” (ayak)

bol(olmak)

g “taE, taElıE” (dağ, dağlı)

kalEan (kalan)

d sesinin “d”, “t”, “z” gibi farklı şekillerine göre bu grup üç bölüme ayrılır. Bunlara şu lehçeler dahildir:

Adbölümü

Tarihî lehçeler:

1Orhun

2Uygur

Çağdaş lehçeler:

1Soyon (Soyon ve Uranhay)

2Karagas

3Salar

Btbölümü

Yakut

Czbölümü

1Sarı Uygur

2Kamasin

3Koybal

4Sagay

5Kaça

6Beltir

7Şor

8Kızıl

9Küyerik

IIITav grubu (KıpçakKuzeybatı)

Bu gruba giren lehçelerin fonetik özellikleri şunlardır:

z “tokuz” (dokuz)

y<d “ayak < adak”

bol(olmak)

v<E “tav < taE” (dağ)

tavlu<taElıE (dağlı)

kalEan (kalan)

Bu gruba giren tarihî lehçeler:

Kıpçak

Bu gruba giren çağdaş lehçeler:

1Altay

2Televüt

3Kumandı

4Kırgız

5Kumuk

6KaraçayMalkar

7Tobol

8Baraba

9İç Rusya Türk lehçeleri

10Mişer

11Başkurt

12Kırım (Güney sahili hariç)

13Karaim (Osmanlılaşmış olanlar hariç)

14Nogay

15Kazak

16Karakalpak

Bu gruba dahil lehçeler birbirlerine olan yakınlıklarına göre iki ana grupta toplanabilirler:

1Moğol devrinden önceki lehçeler:

aAltay, Televüt, Kırgız

bKumuk, KaraçayMalkar, Karaim, Kırım Tatar

2Moğol devrinden sonraki lehçeler:

Kazak, Nogay, Karakalpak

IVTaElık grubu (Çağatay, Güneydoğu)

Bu gruba giren lehçelerin fonetik özellikleri şunlardır:

z “tokuz” (dokuz)

y<d “ayak < adak”

bol(olmak)

E “taE” (dağ)

k<g “taElık<taElıE” (dağlı)

kalEan (kalan)

Bu gruba dahil tarihî lehçeler:

Çağatay

Bu gruba dahil çağdaş lehçeler:

1Doğu Türkistan lehçeleri (Sarı Uygur ve Salar hariç)

2Batı Türkistan lehçeleri (Hive Sart ağzı hariç)

3Özbek (Fergana, Taşkent, Semerkand, Buhara)

VTaElı grubu (KıpçakTürkmen, Orta)

Bu grubun fonetik özellikleri şunlardır:

z “tokuz” (dokuz)

y<d “ayak < adak”

bol(olmak)

E “taE” (dağ)

taElı<taElıE (dağlı)

kalEan (kalan)

Bu gruba giren lehçeler şunlardır:

aTomsk vilayeti

1Çolım

2Aba

3Çernevo

bGüneybatı grubu özellikleri ile karışık olanlar:

1Özbek (Hive)

2Sart (Hive)

VIolgrubu (TürkmenGüneybatı)

Bu gruba giren lehçelerin fonetik özellikleri şunlardır:

z “dokuz” (dokuz)

y<d “ayak < adak”

ol(olmak)

E “dağ < taE”

dağlı<taElıE

kalan

Bu gruba giren Türk lehçeleri şunlardır:

1Hive cumhuriyeti ahalisi

2Buhara cumhuriyeti ahalisi

3Afganistan Türkistanı

4Türkmenistan Cumhuriyeti

5İran (Azerbaycan, Esterabad, Horasan)

6Azerbaycan Cumhuriyeti

7Ermenistan Cumhuriyeti Türkleri

8Gürcistan Cumhuriyeti Türkleri

9Anadolu Türkleri

10Suriye Türkleri (Kuzey kısmı)

11İstanbul ve civarı

12Balkan yarımadası

13Besarabya

14Kırım (Güney sahili)

15StavropolAstrahan Türkmenleri

Samoyloviç'in Çuvaşçayı başlı başına bir gruba koyması son derece isabetlidir. Fakat, ayrı bir gruba konulması gereken Yakutçayı ayırmaması bir hatadır. Samoyloviç'in sınıflandırması bazı seslerin fonetik uygunluğu esasına dayanan bir sistemdir. Bu sistem bir dereceye kadar HintAvrupa

dillerinin centum ve satem gruplarının sınıflandırılmasına benzemektedir.4

L. Ligeti'nin Tasnif Denemesi

Macar Türkologlarından L. Ligeti Türk lehçelerini 6 grupta şöyle tasnif etmiştir:

IUz (Oğuz) dilleri:

1Azerbaycan

2Kırım (a)

3Türk (Osmanlı)

4Türkmen

Bu gruba Selçuklu, Kaşgarlı Mahmud'da Guz işareti ile gösterilen dil malzemesi, Houtsma ve diğer eski Kıpçak sözlüklerindeki Türkmence dil malzemesi de dahildir.

IIKıpçak dilleri:

1Balkar (Malkar)

2Başkurt

3Karaçay

4Karaim

5KaraKırgız

6Kazan

7KazakKırgız

8Kırım (b)

9Kumuk

10Kurdak

11Mişer

12Nogay

13Özbek (a)

14Tobol

15Tura

Bu gruba Peçenek, Kuman, İbn Mühenna, Ebu Hayyan lugatlarının dil malzemesi de dahildir.

IIISibirya dilleri:

1Abakan

2Altay

3Baraba

4Kaça

5Kandak

6Karagas

7Kızıl

8Kondom

9Kumandı

10Küyerik

11Lebed

12Şor

13Sagay

14Soyot

15Televüt

16Tuva

17Uranhay

IVTürkî dilleri:

1Çağatay

2Yoğur

3Çin Türk şiveleri

4Özbek (b) “Hive Tatarları şivesi”

5Salar

6Tarançı

7Asıl Türkî

VÇuvaş

VIYakut 5

S. E. Malov’un Tasnif Denemesi

Rus Türkologlarından S.E. Malov Türk lehçelerinin sınıflandırılmasında farklı kriterler kullanmıştır. Malov’un sınıflandırma yönteminde dilin muhafaza ettiği eski özellikler ve dilin ortaya çıkışını gösteren en eski tarihî kayıtlar önem taşımaktadır. Tarihî kayıtlara dayanan kriterde Malov etnologların araştırmalarından faydalanmıştır. Dolayısıyla Malov’un sınıflandırması etnolinguistik ve etnogenetik izahlara da bir temel oluşturmaktadır. Her ne kadar kendi içinde bir genetik sınıflandırma olmasa da, Malov’un sınıflandırması kronolojik bir sıra izlemektedir ve tarihî dil malzemesi açısından kullanışlıdır.6

Malov Türk dillerinin sınıflandırılmasında tarihî kategorileri dört devire ayırmıştır. Bunlar eski (ancient), orta (medieval), modern ve yeni (recent) devirlerdir. Buna göre Malov’un sınıflandırması şöyledir:

1Eski

Volga BulgarcasıXIIIXIV. yüzyıllara ait belgelerde korunmuş olan Türkçe.

Uygur1. milenyumda doğu Asya'da konuşulan ve günümüzde Çin'in Kansu eyaletindeki Sarı Uygurlar tarafından muhafaza edilen Türkçe.

(Çuvaş)batı Urallar, Bulgar Türkçesinin en yakın ahfadı.

(Yakut, Dolgan)çağdaş, kuzeydoğu Sibirya.

2Orta

Oğuzrunik yazıtların dili, Moğolistan ve Türkistan, 1. milenyum.

Kırgız, orta Uygur (Batı Türkistan)1. milenyumun sonu.

(Tuva)çağdaş güney Sibirya, Orta Kırgız ve Uygur Türkçelerine yakın.

(TofalarKaragas, Hakas, Koybal, eltir, Sagay, Kaçin, Şor)çağdaş güney Sibirya.

3Modern

ÇağatayTürkistan'ın edebî dili, XVXIX. yüzyıllar.

KıpçakXIXIV. yüzyıllar, batı Asya, güneydoğu Rusya.

Kumanorta güney Rusya stepleri

PeçenekKuman ile çağdaş.

(Çulım)günümüzde batı Sibirya'da.

(Gagauz)günümüzde Balkanlar'da.

(Kumandı)günümüzde batı Sibirya'da.

(Salar)günümüzde KansuÇin'de.

(Türkiye Türkçesi)

(Türkmen)çağdaş Orta Asya

(Özbek)çağdaş Orta Asya

(Uygur)çağdaş Orta Asya

4Yeni

Altay Türkçesi (Oyrot, Televüt)

Başkırtbatı Urallar

Çuvaş

KarakalpakOrta Asya

KazakOrta Asya

KırgızOrta Asya

KumukKuzey Kafkasya

KaraçayMalkarKuzey Kafkasya

Kazan ve Batı Sibirya Tatarcası, Mişer

Yakut ve Dolgan (Yakutlaşmış Tunguz)

N. A. Baskakov'un Tasnif Denemesi

Bir başka ünlü Rus Türkoloğu, N.A. Baskakov ise Türk lehçelerinin sınıflandırılmasında farklı kriterlere başvurur. "Hunik" (Hunlara ait) adını vererek doğu ve batı gruplarına ayırdığı Türkçeyi Batı Hunik ve Doğu Hunik adları altında sınıflandıran Baskakov, Hunik kavramıyla protoTürkçeyi ya da ortak Türkçeyi ifade etmektedir.7 Baskakov'un Türk dilleri sınıflandırması şöyledir:

I. BATI HUN

A. Bulgar grubu

eski: Bulgar

Hazar

modern: Çuvaş

B. Oğuz grubu

1. OğuzTürkmen alt grubu

eski: Oğuz

modern: Türkmen, Stavropol Türkmencesi (Truhmen)

2. OğuzBulgar alt grubu

eski: Peçenek

Uz

modern: Gagauz

3OğuzSelçuk alt grubu

eski: Selçuklu

eski Osmanlıca

modern: Türkiye Türkçesi

Azerice

C. Kıpçak grubu

1. KıpçakBulgar alt grubu

eski: Batı Altın Ordu

modern: Tatar (Kasımov, Mişer, diğer diyalektler)

Başkırt

2. KıpçakOğuz alt grubu

eski: KıpçakKuman

modern: Karaim

Kumuk

3KıpçakNogay alt grubu

eski: Nogay

modern: Kazak, Karakalpak

D. Karluk grubu

1. KarlukUygur alt grubu

eski: Karahanlıca

modern: Karahanlı Türkçesi sonrası

2. KarlukHarezm alt grubu

eski: Doğu Altın Ordu

Eski doğu Özbekçesi

modern: Özbekçe (Kıpçak diyalektleri hariç)

Uygur (Salar ve Hoton diyalektleri dahil)

II. DOĞU HUN

A. Uygur grubu

1. UygurT'uÇüeh alt grubu

eski: Orhon yazıtları Oğuzcası

Eski Uygurca

modern: Tuva (Uranhay, Soyon)

Karagas (Tofa)

2. Yakut alt grubu

modern: Yakut (ve Dolgan)

3. Hakas alt grubu

modern: Hakas

Kamasin

Küyerik

Şor

Kuzey Altay Türkçesi (Tuba, Şalkandu, Kumandı)

Sarı Uygur

B. KırgızKıpçak grubu

modern: Kırgız

Altay Türkçesi (Altay, Televüt, Telengit)

Reşid Rahmeti Arat'ın Tasnif Denemesi

Türk dilini Türk Lehçe Grupları ve Türk Şive Grupları olarak ikiye ayıran R. R. Arat, fonetik esaslara dayanarak Türk lehçelerini şöyle sınıflandırmaktadır:

A. Türk Lehçe Grupları:

I. rgrubu (r ~ z, l ~ ş, s~ y) (Çuvaş)

II. tgrubu (t ~ d, s~ y) (Yakut)

B. Türk Şive Grupları:

I. dgrubu (adak, taE, taElıE, kalEan) (Sayan)

II. zgrubu (azak, taE, taElıE, kalEan) (Abakan)

III. tavgrubu (ayak, tav, tavlı, kal_an) (Kuzey)

IV. taElıgrubu (ayak, taE, taElıE, kalEan) (Tom)

V. taElıkgrubu (ayak, taE, taElık, kalEan) (Doğu)

VI. dağlıgrubu (ayak, dağ, dağlı, kalan) (Güney) 8

Johannes Benzing ve Karl Heinrich Menges'in Tasnif Denemeleri

J. Benzing ve K. H. Menges Türk lehçelerinin sınıflandırmasının ancak kaba hatlarıyla yapılmasının mümkün olduğunu ileri sürerlerken, günümüzde takip edilen sınıflandırma metodunun bazı seslerin fonetik uygunluğu esasına dayanan Samoyloviç'in sınıflandırma sistemi olduğunu belirtmektedirler. Ancak her iki Türkoloğa göre Türk lehçelerinin fonetik verileri, sadece bunlara dayanılarak bir sınıflandırma yapılabilecek kadar sâbit değildir.9 J. Benzing ve K. H. Menges ilk önce Türk lehçelerini fonetik ve gramer özelliklerine dayalı dilbilim tarihi açısından birbirleriyle yakından ilgili 5 ana gruba ayırarak şu alt gruplar halinde sıralarlar:

(a) Bulgar grubu:

1Tarihî lehçeler olarak Volga ve Tuna Bulgar Türkçesi

2Çağdaş lehçelerden Çuvaşça

(b) Güney Türkçesi (Oğuz grubu):

1Osmanlıca (Türkiye Türkçesi, Anadolu ve Rumeli şiveleri, Gagavuzca)

2Azerice (Azerbaycan cumhuriyeti ve Kuzeybatı İran). Kaşkay Türkçesi de bu gruba girer.

3Türkmence

(c) Batı Türkçesi (KıpçakKuman dilleri):

1PontusHazar grubu

aKaraim

bKaraçayMalkar

cKumuk

2Ural grubu

aKazan Tatarcası

bBaşkurt

3AralHazar grubu:

aKazak

bKırgız

(d) Doğu Türkçesi (Uygurca grubu):

1Özbek

2Yeni Uygur

(e) Kuzey Türkçesi:

1AralSayan grubu

aAltay (Oyrat, Televüt)

bŞor (Abakan, Hakas, Sagay, Beltir, Kaçin, Koybal, Kızıl)

cTuva (Soyon, Uranhay, Karagas)

2Kuzey Sibirya grubu

Yakut ve Dolgan

Türk lehçelerinin coğrafî veya bölgesel esasa göre “Kafkaslar’daki Türk dilleri”, “Güney Sibirya Türk dilleri” gibi, ya da tarihî temellere dayanılarak Eski Türkçe, Orta Türkçe, Yeni Türkçe gibi alt gruplara ayrılarak sınıflandırılmasının da dilbilimi yönünden geçerli olabileceğini ileri süren J. Benzing ve K. H. Menges, Türk lehçeleri arasında gelişen farklılıkları ortaya çıkaracak linguistik değişme

temellerine dayanan bir genetik sınıflandırma metodunu en açık yol olarak görmektedirler. Farklı Türk kabile ve boylarının tarihinden, onların göçlerinden ve Avrasya'daki bölgesel dağılımları ile coğrafî konumlarından elde edilen bilgilerle desteklenen böyle bir sınıflandırma 6 bölüm ve 12 gruptan meydana gelmektedir:

A. Merkezî ve Güneydoğu Asya Dilleri veya Türküt Dilleri:

I. Merkezî Asya Grubu

1Orhun (ve Yenisey) yazıtları ve Eski (Klasik) Uygurca

2Orta Türkçe dönemi dilleri (Divanü LugatitTürk, Karahanlıca metinler, Harezmdeki bir kuzeydoğu lehçesi)

3Sonraki dönem ve modern Çağatayca

4Özbekçe (Farsça etkisinde kalan lehçeler)

5Tarançi ve diğer lehçeleri ile Uygurca, Moğolca ve Çince etkisindeki Sarı Uygurca, Salarca

6KuzeyBatı (B) grubundan bazı kuvvetli tesirler altında kalan Kırgızca

II.Oğuz Grubu veya GüneyBatı Grubu

1Eski Anadoluca (Selçuklu) ve eski Osmanlıca

2Osmanlıca (çok çeşitli lehçeleriyle Rumeli, Anadolu, Güney Kırım), Gagauzca, Azerice (İran ve Kaşkay lehçeleriyle)

3Türkmence

B. KuzeyBatı veya Kıpçak Lehçeleri:

III. "Orta Türkçe" Döneminin eski KuzeyBatı dilleri

1Codex Cumanicus ve Kumanların (Polovtsı) dili Kıpçakça

IV. Kuman (Kıpçak) Türkçesi ile yakından ilgili PontusHazar dilleri

2Karaim

3KaraçayMalkar

4Kırım Tatarcası (asıl Kırımca)

5Kumuk

V. VolgaBatı Sibirya Dilleri

6Kazan Tatarcası (asıl Tatarca), Tepter, Mişer ve Kasımov Tatarcası

7Batı Sibirya lehçeleri: Tunalı, Tümenli, Tobollı, Işımlı, Kurdak, Irtışlı

8Baraba

9Küyerik

10Başkurt

VI. AralHazar Dilleri

11Kazakça ve Karakalpakça

12(Farsça etkisinde kalmamış veya Kıpçakça) Özbekçe

13Nogayca

14 (Sadece edebî dil göz önüne alındığında bazı özellikleriyle) Kırgızca

C. VII. Oyrotça (Altay Dağlarında) ve Lehçeleri:

AltayKiji, Telenget, Lebed (KÑKiji) ve YışKişi (veya Tuba)

D. VIII: Merkezî Güney Sibirya, Abakan veya Hakas Grubu:

1Şor

2Sagay, Koybal, Kaça, Kızıl ve Beltir lehçelerinden oluşan Abakan

IX.Doğu veya Tuva Grubu (TangnuTuva veya Uranhay)

1Karagas

2Soyong (Tuba, Tuva, Tyba veya Uranhay dili)

E. X. KuzeyDoğu, Doğu Sibirya veya Yakut Grubu:

Yakut (Saha) dili ve Dolgan

Yakut tesirindeki Nanasan (Tavgy) Samoyed lehçeleri

F.VolgaBulgar veya HunBulgar Bölümü:

XI. VolgaBulgar Türkçesi

XII. Çuvaş

Yaklaşık 150 yıldır devam eden Türk lehçelerinin sınıflandırılması çalışmaları Türkoloji araştırmalarının gelişip yaygınlaşmasıyla yeni verilere ve bilgilere ulaşmış, bunun neticesinde Türk lehçelerinin yeni bir sınıflandırılmasının yapılması gerekli olmuştur. Günümüzdeki bilgilerimizle Türk lehçelerini 6 kriter çerçevesinde 12 gruba ayırmak mümkündür. Bu kriterler şunlardır:

1r~l, r~z, l~ş ses denklikleri.

2Kelime başındaki h sesinin durumu.

3Eski Türkçe söz içi ve sonundaki d sesinin durumu.

4Çok heceli kelimelerin sonundakıı_ ses grubunun durumu.

5İlk hecedekiaE ses grubunun durumu.

6Kelime başındaki tünsüzünün durumu

Bu kriterlere göre Türk dil ve lehçeleri 12 gruba ayrılabilir:

1r/l grubu

Tek temsilcisi Çuvaşçadır.

2Kelime başındaki h sesini koruyan grup

Tek temsilcisi Orta İran'da konuşulan Halaççadır.

3atah grubu

Tek temsilcisi (Dolgan diyalekti ile birlikte) Yakutçadır.

4adak grubu

Karagas diyalekti ile birlikte Tuva Türkçesi bu gruba girer.

5azak grubu

Yazı dili olarak Hakasça (Abakan diyalekti). Hakas Türkçesinde art damak konsonantı k sesi h sesine dönüşür (azak > azah). Hakas Türkçesini kelime başındaki ysesinin durumuna göre iki alt gruba ayırmak mümkündür:

açıl grubu (Hakasça)

byıl grubu (Sarı Uygurca)

6taElıE grubu

Kuzey Altay diyalektleri, aşağı Tuba, aşağı Çulım, Kumandu lehçeleri bu gruba girer.

7tÑlu grubu

Güney Altay diyalektleri (Telengit, Televüt) bu gruba girer.

8thlÑ grubu

Kırgızca bu gruba girer.

9taElık (Çağatay) grubu

Özbekçe ve yeni Uygurca bu gruba girer.

Bu grup i sesi tesiri ile ilk hecedeki a sesinin durumuna göre iki alt gruba ayrılır:

başı > boşı (Özbek)

başı > beşi (Uygur)

10tavlı~tavlu (Kıpçak) grubu

Kazan Tatarcası, Başkurtça, Kazakça, Karakalpakça, Nogayca, Kumukça, KaraçayMalkarca, Karaimce, Baraba Tatarcası, Kırım Tatarcası bu gruba girer. Kıpçak grubu iki kriter kullanılarak üç alt gruba ayrılır:

ailk hecedeki o sesinin durumu

bş sesinin durumu

Eski Türkçe koş(katmak) kelimesi Kıpçak grubu Türk dillerinde üç farklı şekle girer. Buna göre:

koş: Kumuk, KaraçayMalkar, Baraba Tatar, Kırım Tatar Türkçeleri.

kuş: Kazan Tatar ve Başkurt Türkçelerinde.

kos: Kazak, Karakalpak, Nogay Türkçelerinde.

11taElı grubu

Çin'de konuşulan Salar diyalekti bu gruba girer.

12dağlı (Oğuz) grubu

Türkiye Türkçesi, Azerice, Türkmence, Harezm Oğuz diyalekti bu gruba girer.

Kelime başındaki k sesinin durumuna göre alt gruplara ayrılır:

k†l(Ana Türkçe) > g†l(Türkmence) ~ k†l(Özbekçenin Harezm Oğuz diyalekti) ~ gal(Azerice) ~ kal(Türkiye Türkçesi)

Çağdaş Türk lehçeleri arasındaki mukayeseli araştırmalar gelişip çoğaldıkça, lehçeler arasındaki fonetik özelliklerden başka, morfolojik özellikler açısından da yeni bilgilerin elde edilmesiyle, Türk lehçelerinin sınıflandırılması meselesinde yeni merhaleler kat edilebilecektir.

1 Arat, Reşid Rahmeti ve Ahmet Temir. “Türk Şivelerinin Tasnifi”. Türk Dünyası El Kitabı, 2. Cilt “DilKültürSanat”. Ankara, 1992, s. 225.

2 Poppe, Nicholas. Introduction to Altaic Linguistics. Wiesbaden: Otto Harrasowitz, 1965, s. 102.

3 AratTemir, s. 231232.

4 Benzing, Johannes ve Karl Heinrich Menges. “Türk dillerinin sınıflandırılması”. Tarihî Türk Şiveleri/ed. Mehmet Akalın. Ankara, 1979, s. 2.

5 AratTemir, s. 235.

6 Krader, Lawrence. Peoples of Central Asia. Bloomington: Indiana University, 1966, s. 46.

7 Krader, a.g.e., s. 48.

8 Rasonyı, Laszlo. Tarihte Türklük. Ankara, 1988, s. 17.

9 BenzingMenges, s. 2.